

Termeni ce denumesc gradele de rudenie în familia romană

Asist. univ. drd. Elena-Veronica Ștefan

The work is called “Terms denoting family relationships in the Roman family” and deals with explaining these terms and the expressions containing them as well as the juridical meanings and implications. The terms: father, mother, son, daughter, brother, sister, grandfather, grandmother, grandson, granddaughter, uncle, aunt, step father, step mother, step son, step daughter, cousin etc. reflect the main family relationships in both Roman and contemporary family. The syntagm “pater familias” as well as its juridical prerogatives, especially “patria potestas”, hold an important place. The work is part of the series dedicated to Latin legal terminology and aims at proving once again the connection between antiquity and contemporary society.

1. Preliminarii. Este binecunoscut faptul că într-o societate atât din trecut cât și din prezent, familia constituie celula de bază a acesteia. Familia romană a reprezentat un model pentru antichitate dar și pentru societatea modernă sau contemporană, date fiind principiile ce au stat la baza organizării și funcționării sale. În articolul de față ne propunem pe de o parte să prezentăm cei mai importanți termeni ce denumesc gradele de rudenie în familia romană iar pe de altă parte drepturile, obligațiile, responsabilitățile fiecăruia în funcție de locul ocupat.

2. Principalii termeni care denumesc gradele de rudenie. *Pater, tris* m. “tată”¹ este cel mai important membru al familiei; în antichitatea romană capul, șeful familiei avea o denumire specială, și anume *pater familias*. Familia era organizată conform principiilor acestuia iar autoritatea sa era unică și nelimitată și se exercita asupra soției, descendenților (copii, nepoți, strănepoți etc.), sclavilor, întregului patrimoniu familial. Puterea pe care *pater familias* o exercita asupra persoanelor și bunurilor familiei sale se numea inițial *manus* (“mână”), simbolul forței fizice. Ulterior, prerogativele lui *pater familias* au primit diverse denumiri: *manus* desemna puterea asupra soției; *patria potestas* denumea puterea exercitată asupra descendenților, în mod deosebit asupra copiilor; *dominica potestas* era denumirea pentru puterea exercitată asupra sclavilor; *dominium* constituia dreptul său de proprietate asupra celorlalte bunuri aparținând familiei². Dintre prerogativele exercitate de către *pater familias* cea mai cunoscută și mai semnificativă în dreptul roman era *patria potestas* (“puterea părintească”). Așa cum am mai afirmat, aceasta se manifesta asupra tuturor descendenților săi (copii, nepoți, strănepoți etc.) numiți *filii familiae* (“fii de familie”) indiferent dacă erau

¹ Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, ediția aII-a revăzută și adăugită, Ed. Humanitas, București, 2003, p. 948.

² Coordonator Dumitru Tudor, *Enciclopedia civilizației romane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 310.

băieți sau fete și indiferent dacă fuseseră născuți în familie sau dacă deveniseră membri ai ei printr-un act juridic civil (adoapțiune, căsătorie etc.). La început, în epoca veche a dreptului roman, *patria potestas* asupra urmașilor era nelimitată: *pater familias* putea să-i alunge din casa familială, să-i vândă, să-i abandoneze, să-i căsătorească fără a le cere asentimentul și chiar să-i omoare, după ce în prealabil se consultase cu rudele mai apropiate, al căror aviz nu era însă obligatoriu pentru acesta. Mai mult decât atât, *patria potestas* era perpetuă: oricare ar fi fost vârsta descendentului și orice poziție ar fi ocupat în stat (consul, pretor, cvestor, censor, edil etc.) el rămânea sub *patria potestas* a șefului de familie cât timp acesta trăia³. Așadar, *pater familias* era șeful tuturor și proprietarul întregului patrimoniu familial. Mai mult decât atât, *pater familias* era singurul judecător al celor de sub puterea sa și unicul preot al cultului familial. El era singurul de sine stătător, independent, *sui iuris*, în familie în vreme ce soția și copiii se aflau sub puterea sa, erau dependenți de el, *alieni iuris*, iar sclavii nu erau considerați persoane ci lucruri, *res*, obiecte de proprietate. La moartea lui *pater familias* sau la pierderea capacității sale juridice prin *capitis deminutio*, soția, copiii și nepoții deveneau *sui iuris*⁴. Prerogativele lui *pater familias* erau nenumărate: *ius exponendi* (dreptul de expozițiune) consta în posibilitatea de a-l abandona pe noul-născut, *ius vendendi* (dreptul de vânzare) a celui aflat sub *patria potestas*, *ius noxae dandi* (dreptul de a-l atribui victimei pe copilul vinovat de săvârșirea unui delict), culminând cu dreptul de viață și de moarte, *ius vitae necisque*, asupra persoanelor aflate sub puterea sa, acestea fiind obligate să muncească și să sporească patrimoniul familial⁵. Cu timpul, *patria potestas* a cunoscut anumite limitări, iar șefii de familie care încălcau aceste prevederi au fost supuși blamului public. În epoca imperială, dreptul lui *pater familias* de a-și pedepsi descendenții a început să se restrângă, vânzarea acestora a fost declarată ilicită iar darea copilului în gaj, nulă. Dreptul de viață și de moarte, *ius vitae necisque*, a lui *pater familias* a căzut în desuetudine. Tot acum abandonul copiilor nou-născuți era prohibit iar căsătoria copiilor de către părinți, împotriva voinței lor, este interzisă. De asemenea, *patria potestas* nu mai este considerată o putere unilaterală, ci implica și anumite îndatoriri, precum obligația de alimente față de membrii familiei, de înzestrare a fiicelor etc⁶. După cele trei războaie punico (264 a.Chr.-241 a.Chr., 218 a.Chr.-201 a.Chr., 149 a.Chr.-146 a.Chr.), raporturile familiale au devenit mai flexibile: căsătoria liberă asigura soției o poziție independentă în familie; autoritatea lui *pater familias* asupra descendenților era restrânsă în anumite limite; unii sclavi au primit posibilități sporite în ceea ce privește participarea la viața economică, determinate și de interesele patrimoniale ale stăpânilor lor⁷. În dreptul împăratului Iustinian, *patria potestas* era limitată; dacă copilul săvârșea fapte grave, părintele avea dreptul să se adreseze magistratului care va pronunța, după ce se va consulta cu acesta, pedeapsa cuvenită. Încă de la începutul epocii imperiale, *fili familiae* erau considerați că au

³ *Ibidem*, p. 566.

⁴ Teodor Sâmbrian, *Drept roman*, Editura Helios, Craiova, 2001, p. 77.

⁵ Coordonator Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 310 și Teodor Sâmbrian, *op. cit.*, p. 79.

⁶ *Ibidem*, p. 566.

⁷ *Ibidem*, p. 310 și 646.

personalitate juridică distinctă de cea aparținând lui *pater familias* și, în consecință, erau capabili de a se obliga prin contracte, de a fi proprietari. Astfel, *fili familiae* au putut să devină proprietarii bunurilor dobândite cu ocazia serviciului militar și să poată dispune de ele prin acte între vii sau prin testament. Asemenea bunuri erau cunoscute sub denumirea de *peculium castranse* (“peculiu ostășesc”). În epoca împăratului Constantin I, bunurile pe care funcționarii le dobândeau în exercițiul slujbelor publice sau bisericești au fost asimilate cu cele dobândite cu ocazia serviciului militar și de aceea au primit denumirea de *peculium quasicastranse* (“peculiu cvasiostășesc”), aplicându-li-se aceleași reguli juridice. Sub același împărat, *fili familiae* au primit dreptul de a deveni proprietari ai bunurilor dobândite prin moștenire de la mama lor (*bona materna*), la care s-au adăugat ulterior cele dobândite de la rudele din partea mamei (*bona materni generis*). Aceste bunuri au primit denumirea de *bona adventicia* (“bunuri dobândite”); deși ele constituiau proprietatea lui *filius familiae*, șeful familiei, *pater familias*, păstra în timpul vieții sale un drept de administrare și folosință. Abia în timpul împăratului Iustinian, capacitatea patrimonială a lui *filius familiae* a devenit completă⁸.

Substantivul masculin *pater*, *tris* cu formă de nominativ plural, *patres*, înseamnă “părinți, înaintași, strămoși” dar și “senatori, patricieni”⁹. Astfel, în afara celei mai cunoscute formule, *pater familias* sau *pater familiae*, mai există și altele precum *pater incertus* “tată necunoscut” (formulă juridică); *pater patriae* “părinte al patriei” (titlu onorific acordat rareori de senatul roman unor cetățeni cu merite cu totul excepționale); *patres patriae* (prescurtat *P.P*) “părinți ai patriei”(numele tradițional și oficial al membrilor senatului roman); *patres maiorum / minorum gentium* “părinți ai unor neamuri mai mari /mai mici” (senatul roman cuprindea două tipuri de membri, de *patres*, cei din familii foarte vechi și cei din familii mai recente); acest substantiv scris cu majusculă *Pater* înseamnă “Dumnezeu”¹⁰. Din punct de vedere juridic, substantivul *pater* se regăsește într-o expresie consacrată în materia dreptului civil: *Pater est is, quem nuptiae demonstrant* – “Acela este tatăl pe care îl arată căsătoria”. Filiația față de tată sau paternitatea se întemeiază pe faptul concepțiunii copilului. Dată fiind dificultatea dovedirii acestui fapt, legea a instituit prezumția de paternitate, adică acel mijloc de probă prin intermediul căruia se pleacă de la un fapt ușor de dovedit, nașterea, la un fapt care nu poate fi stabilit în mod cert, concepția. Pentru a opera prezumția de paternitate trebuie dovedită filiația față de mamă și faptul că aceasta era căsătorită la data nașterii sau a concepției copilului. Copilul născut în timpul căsătoriei are ca tată pe soțul mamei. Copilul născut după desfacerea, declararea nulității sau anularea căsătoriei are ca tată pe fostul soț al mamei, dacă a fost conceput în timpul căsătoriei și nașterea a avut loc înainte ca mama să fi intrat într-o nouă căsătorie. Prin copil născut în timpul căsătoriei se înțelege copilul născut între data încheierii căsătoriei și data desfacerii sau încetării acesteia. Copilul născut în timpul căsătoriei este considerat

⁸ *Ibidem*, p. 566.

⁹ Gh. Guțu, *op. cit.*, p. 948.

¹⁰E. Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, *Aeterna Latinitas*, Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină, Ed. Polirom, Iași, 1996, p. 212-213.

a fi din căsătorie chiar dacă aceasta este nulă absolut sau relativ, căci declararea nulității căsătoriei nu are nicio urmare în privința copiilor, care își păstrează situația de copii din căsătorie. Prezumția de paternitate nu poate fi combătută decât de soțul mamei, prin acțiunea în tăgăduirea paternității. Această acțiune poate fi pornită numai de soțul mamei sau, când acesta este pus sub interdicție, de tutore, cu încuviințarea autorității tutelare. Moștenitorii soțului mamei pot numai să continue acțiunea pornită de acesta¹¹.

Mater, tris f. “mamă”¹² este celălalt pol al familiei; aceasta nu ocupa în familia romană un loc atât de important precum *pater*. *Mater familias* desemna pe “soția șefului familiei” sau “stăpâna casei”¹³. Din perspectivă juridică substantivul în discuție există într-o expresie cunoscută tot în dreptul civil, și anume: *Mater in iure semper certa est* – “În drept, mama e întotdeauna certă”. În dreptul familiei, stabilirea filiației față de mamă, indiferent dacă copilul este din căsătorie sau din afara căsătoriei, presupune dovedirea elementelor filiației, care sunt faptul nașterii copilului și identitatea acestuia cu cel despre a cărui filiație este vorba. Aceste elemente sunt ușor de probat întrucât certificatul constatator al nașterii face dovada atât a faptului nașterii cât și a identității copilului. Filiația față de mamă rezultă din faptul nașterii. Ea se dovedește prin certificatul constatator al nașterii. Pe măsura apariției și dezvoltării procreației artificiale, această regulă a început să fie pusă în discuție. Prin procreația artificială s-a separat nu numai actul sexual de fecundare ci și fecundarea de gestație, astfel încât mama nu mai este întotdeauna certă. Din punctul de vedere al procreației artificiale există o mare varietate de situații posibile. Ca o rezultată a celor afirmate despre filiația față de tată respectiv față de mamă s-a enunțat adagiul *Mater semper certa, pater incertus (est)* – “Mama este întotdeauna certă, tatăl este incert” în materia dreptului familiei.

Descendenții lui *pater et mater* sunt *filius, ii* m. “fiul” și *filia, ae* f. “fiica” *Filius familias* este “fiul (supus autorității părintești)” în vreme ce *filia familias* desemna “fiica (sub autoritatea tatălui)”. *Filius terrae* denumește pe “fiul nimănui (necunoscut sau cu origine necunoscută)”; *fili* în general constituie “copiii (de ambe sexe)”, altfel spus “descendenții” indiferent de sex¹⁴.

Frater, tris m. “frate” denumește un alt grad de rudenie; *fratres gemini* sunt “frații gemeni”, *frater germanus* denumește “fratele bun (și după mamă, și după tată)”, *fratres uterini* sunt “frații numai după mamă” iar *fratres consanguinei* sunt “frații numai după tată”. *Soror, oris* f. “soră” putea fi *soror germana* “soră bună (și după mamă, și după tată)”; de asemenea, se poate vorbi despre *sorores uterinae* (surori numai după mamă) și *sorores consanguineae* (surori numai după tată) dar și despre *sorores geminae* (surori gemene).

Din seria gradelor de rudenie în linie ascendentă mai fac parte: *avus, i* m “bunic”, *avia, ae* f. “bunică”¹⁵ iar în linie descendentă: *nepos, otis* m. “nepot” și *neptis, is* f.

¹¹ S. Rădulețu, L. Săuleanu, *Dicționar de expresii juridice latine*, Ed. Științifică, București, 1999, p. 217.

¹² Gh. Guțu, *op. cit.*, p. 805.

¹³ *Idem*.

¹⁴ Gh. Guțu, *op. cit.*, p. 523.

¹⁵ *Ibidem*, p. 144, 143.

“nepoată”. *Patruus*, *i m.* este “unchiul după tată, fratele tatălui: *magnus*, *maior*, *maximus* fratele bunicului, al străbunicului, al străstrăbunicului după tată” în vreme ce *avunculus*, *i m.* este “unchiul după mamă, fratele mamei: *magnus*, *maior*, *maximus* fratele bunicii, al străbunicii, al străstrăbunicii.” *Amita*, *ae f.* se numește “sora tatălui, mătușa după tată; *magna* mătușa după bunic” și *matertera*, *ae f.* denumește “sora mamei, mătușa după mamă; *magna* sora bunicii, *maior* sora străbunicii”¹⁶. *Frater patruelis* este “vărul bun după tată” sau *amitinus*, *i m.* “văr după tată, văr primar” / *amitina*, *ae f.* “vară după tată, vară primară” iar *frater matruelis* este “vărul bun după mamă” sau *consobrinus*, *i m.* “văr după mamă, văr primar” / *consobrina*, *ae f.* “vară după mamă, vară primară”. Seria numelor grade de rudenie este lungă și din ea mai amintim pe: *vitricus*, *i m.* “tată vitreg”, *noverca*, *ae f.* “mamă vitregă”, *privignus*, *i m.* “fiu vitreg” și *privigna*, *ae* “fiică vitregă”.

Acest articol în care ne-am referit la principalii termeni ce denumesc grade de rudenie justifică atât titulatura cursului nostru de limbă și terminologie juridică latină cât și legătura dintre antichitate și societatea contemporană.

¹⁶ *Ibidem*, p. 805.